

Az eszmék, mint mozgató erők. ¹⁾

I.

Mindnyájan ismerjük olvasásból vagy hallomásból azt a materialistikus felfogást, mely a lelki tünetényeket a testi szervek működéséből származtatja, s a gondolatot az agy váladékának tartja. Eme merész állítás bebizonyítása tapasztalatunk körén kívül eső lévén, vele nem is foglalkozom; hanem egy pillantást akarok vetni lelki életünk eddigelé elhanyagolt erőire és működéseire: az érzelmekre, vágyakra és képzetek (eszmék)re, melyek, mint megannyi pariák, ki vannak zárva a mechanikai módon működő okok és erők nagy csoportjából. A mechanikai föltevés szerint a mozgás az oka a gondolatnak, mintha mondaná: a víz hullámozása termi meg a halat. Ez a tény csak akkor volna lehetséges, ha a mozgás átalakulna gondolattá: a mit senki sem próbált bebizonyítani.

Nincs semmi hitvány a Jupiter házában — mondotta volt Spinoza. Miért vessük meg hát az öntudatot, az érzelmet és az akaratot? Ám úgy foghatni fel minden eszmét, mint újból szülemlő érzések és vágyak összegét, melyek az agyvelőben kezdődvén, elterjednek más szervekre, s terjedés közben rhytmusosak, szabályosak, arányosak lesznek. Tehát mi nem kérdezzük, hogy egy eszme hogyan okozhat mozgást, mert minden eszme már magában egy megkezdődött mozgás, egy teljességre menő változás tudata, mely nem szünhetik meg tüstént. Az erkölcsi, társadalmi, vallásos és logikai eszmék nem csak az egyéni gondolkodás formái, hanem gondolatok közlésének s a társadalmi érintkezésnek is a formái, melyeknek eszköze a szók, a jegek. Ezek az eszmék az egyénbe rakott collectiv erők, melyek öröklés-szerűen szállnak nemzedékről nemzedékre.

¹⁾ Alfred Fouillée: L'Évolutionnisme des Idées-Forces, Paris. 1890.

Szellemi életünk alapténye az öntudat. Maga a szellem --- mondhatni --- az örök mozgás alapelve, mert benne szintúgy, --- mint a külső tárgyakban --- a szó eredeti jelentésében mozgás van, azaz szakadatlan változás és az állapotoknak egymásutánja. Innen van, hogy észrevételünknek, érzés- és akarásmódunknak van egy bizonyos tempója, vagy gyorsasága, s legújabb időben a psycho-physikusok szellemes kísérményeket tettek arra, hogy mennyi idő szükséges egy tisztán megkülönböztethető észrevételre, emlékezésre, eszmetársításra, vagy akarásra. Kimutatták, hogy az idegsejtek játéka és a neki megfelelő képzetek játéka gyorsabb vagy lassabb az egészség vagy betegség, a pihenés vagy a fáradtság állapotában, az öröm vagy a fájdalom állapotában, az öröm vagy a fájdalom, a félelem vagy remény izgalmában. Lear királynak, Othellónak örvengő lelki rohamaiban más gyorsasággal folynak az eszmék és érzelmek, mint Hamlet töprengő lelkében. És az eszmék és a gerjedelmek (emotiók) eme mozgásának nem csak gyorsasága, hanem iránya, sőt kiterjedése is van, --- abban az értelemben, hogy kiterjed a lelkiállapotok kisebb-nagyobb részére, s viszhangzik a gondolat az érzelem és az akarási szűkebb vagy szélesebb köreiből. Mindennap tapasztalják ezt a színészek, midőn valamely jellem lelki állapotát utánozzák, sőt tapasztalhatja mindenki, ha tükör elébe állva, haragosra húzza szemöldökét, mely hevület csakhamar átjárva a test minden részét, s a hátgerincz feszeségében, az öklök összeszorításában talál megfelelő viszhangot. Az eszmék az öntudatban bizonyos erőfokozat szerint hatnak, a mi más szóval azt teszi, hogy a lélek- és élettani tények között mennyi viszonykapcsolat is van. Az öntudat ereje egyenes viszonyban van az ezt megelőző, vagy rákövetkező idegműködés erősségével. Valamely érzelem kellemes, ha az idegben felgyült erőknél csak egy részét használja fel; ellenben fájdalmas, ha azokat kimeríti. Ezért ver le, sújt földre, vagy szögez ágyba a fájdalom, mert idegerőnk legnagyobb részét teszi tönkre.

Annak a hírnél hallattára vagy olvastára, hogy „anyád meghalt“ vagy „atyád tönkrejutott“, neki megfelelő izgalmi, mozgás- és helyváltozási tünetmennyiség állanak elé vagy következnek be a testi életben. Valóban bizonyos ideg-erő-egyensúly felel meg a mi erkölcsi egyensúlyunknak és a mi az egyiket rombolja, rontja a másikat is. Az ily hír hallattára: anyád haldoklik vagy atyád tönkre-

jutott, mind a neki megfelelő ideg-egyensúly teljesen felfordul, s a felzúduló érzelmek árja a neki megfelelő idegerők viharzását okozza: sírást jajgatást, szivdobogást, örületes megfutamodást stb.

Némely bölcselőnek (Bain, Delboef) arra a kérdésére, hogy ugyan az az erő nyilvánulhat-e mozgás alakjában és gondolat alakjában? — a felelet: nem, mert az erőösszeg egyszerűen különböző szervekben nyilvánul térbeli különböző mozgás alakjában. Ámde az agyban minden lelki működésnek bizonyos physikai működések felelnek meg: vértorlódás, hő stb. s a szervezet általános állapota mindig megfelelő módon jut kifejezésre az öntudatban, ha nem tiszta gondolat alakjában is, de homályos érzelem formájában. Úgy, hogy ha egy oldalra tehetnök az agyvelőben, a gerinczvelő központjaiban és a test legkisebb részeiben történő mozgásokat, s más oldalra azokat a lelki állapotokat, melyek végbe mennek a központi tudatban és a melyek végbe mehetnek a velő központjaiban, a sejtekben és a test összes részeiben: a két összeg teljes egyenletét kapnók s kitűnnék, hogy a testi szervezet mozgási összege megfelel a lelki állapotok összegének.

Mondjuk ki tehát, hogy az eszme mozgás, mely — úgy tetszik — csak a felnőttéknél van elválva az érzéstől és akarástól: de nincs elválva sem a gyermeknél, sem a vadembernél.

II.

Az érzés, a gondolkodás és akarás — úgy tetszik — csak a felnőttéknél van egymástól teljesen elkülönítve. A felnőtt gondolhat testének egy mozgására, a nélkül, hogy meg is valósítaná; ámde akkor megakasztja azt a mozgást, mely megkezdődött abban a pillanatban, midőn magát a mozgást elképzelte. De még ekkor is sarkalást érez a mozgásra, mely sarkalásnak ellenállani sem a gyermek, sem a vadember nem bír. A mozgás képzete és kivitele mindkettőnél mondhatni egy kenyéren és egy vizen él. A gyermekekre és a vad emberekre még a másoknál látott mozgások is ellenállhatatlan hatásuk. Azonnal híven másolják, mint mondani szoktuk: utánozzák.

Minden eszme vagy képzet, kép a meg-megújuló érzéseknek az összege, melyekben felújuló mozgások is vannak. Innen van, hogy az elmében gondolatban (képzetben) megkezdett sétán egy darabig töp-

rengenek, utoljára azon veszem észre, hogy lábaim mozgásba jönnek, mert az eszme (képzet) ellenállhatatlanul ragadós, mely éppen ennél fogva többé-kevésbé megvalósul, a szerint, a mint szabad menetére hagyjuk vagy visszatartjuk. Egy mozgásra gondolni annyi, mint azt megkezdeni s egyszersmind visszatartani. Hasonlóan van a dolog, ha egy mozgást várunk, ilyenkor a várakozás egy bizonyos irányban megkezdett hatás, mely az idegközpontokat előlegesen is erélylyel tölti el. És ez oly erős lehet, hogy többé lehetetlen feltartóztatni, s a már lappangó mozgás bekövetkezik. Láttam mezei munkásokat, egy tálból tányérra ételt szedve, midőn merés közben egyik ösztönszerűen megfogta a szomszédja karját, hogy kanalával előle ne szedhessen. T. i. a kinézett jó falat bírásának képzete úgy elfoglalta eszét, hogy önkéntelenül feltartóztatta szomszédjának arrafelé mozduló karját és kanalát. Chevreulnek az u. n. „kutató ingán“ tett tapasztalatai szintén azt mutatják, hogy ha az ember egy mozgást az értelemben elgondol, keze — öntudata nélkül is — megvalósítja azt és közli az ingával. Imen van, hogy asztaltánczoltatáskor az asztal a várt mozgást mutatja, a kezeknek oly mozdulatai következtekben, melyekről nem is volt az illetőknek tudomásuk. A gondolat-olvasás sem egyéb, mint észrevehetetlen mozgások olvasása, midőn valakinek gondolata a más gondolatába lefordítódik, a nélkül, hogy róla tudomása lenne. Az elbűvöltség és szédülés eseteiben szintén egy-egy mozgás kezdődik meg, melyet az akarat sehogy sem bír feltartóztatni. Midőn pl. egy mélység fölött levő keskeny pallón állunk, a leesés képzete igen erős, s azt csakis hathatos belső erőfeszítés tartóztathatja fel. Nem ok nélkül emlegetik tehát, hogy a mélységnek vonzó ereje van: míg a rémület megakasztván összes képzeteink és erőink járását, csak a nagy hézag képe, s az agyvelőnkben kezdődött esés gyorsaságának szédülete marad meg, mely a belső mérleg serpenyőjét igyekszik felbillenteni.

A megrögzött képzet, közönségesen rögeszme (fixa idea), szintén idetartozik. T. i. éppen az ő ereje és állandósága következékben törekszik kizárni minden más képzetet; egyedül, vagy csaknem egyedül lévén, eszme- vagy képzettársaiban nem talál elegendő ellensúlyt, minélfogva a benne foglalt érzelmek és impulsusok minden ellenállás nélkül valósulnak meg.

A rögeszmében szenvedő lelki állapota hasonlít az alvajáró ön-

tudati állapotához. Az alvajáró az, a ki semmit sem gondol a nélkül, hogy meg ne valósítsa ne csak agyvelejével, de két kezével és két lábával is. Ily esetekben a mozgás oly élénk az agyvelőben s a szervek ellenállása úgy meggyengült, hogy a mozgást a tagok épp úgy eszközlik, mint a hogy álomban történik. A *hypnotikus sugallás* tényei egyszersmind a tovább terjedő mozgásnak és actióknak az eszméi. Ez más szóval a mesterséges *monoidéismus*, egy eszmével elteltség. A hypnotizáló azzal kezdi a dolgát, hogy az agyvelőben értelmi ürességet csinál, ebbe az ürbe bele dob egy eszmét, mely majdnem egyedüli és ellensúly nélküli lévén, mozgásokban nyilvánul.

Az egyszer elkezdődött mozgások ragadóssága és folytatása nemcsak saját szerveinkben történik, hanem elterjed egyik szervezetről a másikra. Honnan van az, hogy ha látjuk, hogy valaki bizonyos mozgást végez, e ténynél fogva utána o z n i birjuk ugyanazt a mozgást, anélkül, hogy megmondanók, mely izmokat mozgatunk, sőt anélkül, hogy csak ismernők is ez izmokat? Egyszerűen annál fogva, mert az észrevett mozgás képzete, sőt maga az a mozgás az agyvelőben ismétlődik, s testünk többi részében is elterjedni törekszik. Eszerint egy mozgás tanujának lenni annyi, mint színésznek lenni.

Ez az eset van a *rokonszenvenvel* is. Rokonszenvezéskor másokkal uni sono rezgünk, elképzeljük egy hozzánk hasonló egyén örömét vagy fájdalmát, s ekként szükségképpen vele örvendünk vagy vele szenvedünk. A mozgás elsőben abból az érzelemből fakad, mely a mások érzelmei képzetéhez fűződik.

Nemcsak a képek és képzetek képviselnek mozgást, hanem az elvont képzeteknek, a tiszta eszméknek is megvan mozgást irányzó erejük, mert minden ily eszmében van egy csomó érzéki és mozgó kép, tehát van mozgásra való irányzat is. Sőt, a mi több, minden oly általános eszme, mely a cselekvéssel, még pedig a mi cselekvésünkkel van viszonyban, — minők a család, a haza, az emberiség java és boldogsága: szembetűnően hat ránk, s oly erővé lesz, mely esetleg tette birja tüzelni az egyéneket vagy a tömegeket. Kétségkívül, mint Malebranche mondá, egy merőben tiszta eszme nem birna fölemelni egyetlen egy szalmaszálat sem; de a kérdés az, hogy van-e egyáltalán merőben tiszta eszménk? Hiszen minden eszméhez hozzájárulnak a közérzési (*coenesthesiai*) elemek, az érzékléseknak (*sensatio*) és vég-

telen finom érzelmeknek az az összege, mely az élet általános érzetét adja. Ott van kiválóképpen az agyélet érzete, azaz a gondolattól elválhatatlan agyvelő működés, mert ha gondolatainkat tisztán az agyvelőbe helyezzük is, mégis tagadhatatlan, hogy a gondolkodási miveleteket egy csomó agybeli érzéklés kíséri, mely a mint nő, meleget okoz az agyvelőben. A legelvontabb elmélkedés szomszédos a fejfájással; s ebből is világos, hogy mi nem vagyunk sem tiszta szellemek, sem angyalok, mert még ha a gondolat gondolatát gondoljuk is, mindig van legalább bizonytalan képzetünk testünkről, s az agyvelő munkásságáról. Végre a leganyagtalanabb eszmék is, ha önmagokban nem, az őket kísérő képekben és szókban az akarato t kormányzó eszmék lehetnek; továbbá a célokban, az eszményekben is mint erők működnek, s önmaguk valósítására töreksznek.

Tovább menve állithatjuk, hogy a működő eszméket helyettesítő szók is tehetnek ránk hasonló hatást.

III.

A tényleges gondolatban — úgymond Leibniz — szokásunk mellőzni ama jegyek magyarázatát, melyek valamit jelentenek, mert úgy hisszük, hogy magyarázatuk hatalmunkban áll, de azt a magyarázatot rendszerint nem tartjuk szükségesnek. Ez az okoskodásnak vak, vagy symbolikus módja, melyet algebra módjára általánosan használunk. Használjuk a morálban, a politikában és a mindennapi életben. Ez a szó nem szabad: sok tett elkövetésétől visszatart; ellenben a becsület, haza, szabadság akárhány embernek fegyvert ad a kezébe. A „szabadság és egyenlőség“ jelszóval lázba hozzák a tömegeket; pedig kevés ember bír róluk számot adni; de használja őket, mint az algebrista számot a symbolikus számokkal. Méltán hasonlították a szokat az apró pénzhez, a váltókhöz, a bankjegyekhez az ő előnyeikkel és veszélyeikkel.

És ugyan mi a mozgató elem a szóban? Valjon a hangszálaknak az a kis mozgása hoz-e tűzbe egy egész nemzetet vagy hadserget a szabadság vagy a becsület szó hallattára? Ez a kis mozgás csak megindít egy gépezetet, mert az agyvelőbe felgyűlt mozgatóerőknek egész raja rohan az izmokhoz, mihelyt az az egy

pár szótag az ajkon elcsattan. És ezek a mozgató erők a működő eszmék egész sorának felelnek meg, azaz az eszmékkel kapcsolatos vágyaknak és érzelmeknek.

Egy-egy gondolat, egy szó látszó elvontsága a felgyöngyözésre, vagy felkelésre kész érzelmeknek egész legióját borítja be s mentől elvontabb a szó, mentől általánosabb az eszme, annál számosabbak és bonyolultabbak a felkelő érzelmek, úgy hogy végelemében vannak eszmék, melyeknek ereje általánosságuk terjedelméhez képest nő.

Kimondhatni ezek szerint azt a törvényt, hogy öntudatunknak bármely állapota mozgató erő, mennyiben oly lelki működéseket borít be, melyek mindig mozgásra tüzelnek. A mint-hogy öntudati állapotaink nem elszigetelten állanak, hanem egymással kombinálnak: természetes, hogy ez a mozgás is rendszerint összetett erőknek az eredménye.

A mozgás elterjed a központból a szervekre. Karomat mozgatni akarom és elkezd mozogni mintegy teremtő legyen szóra. Fénelon és Bossuet szerint ez a legnagyobb csoda. Bizonyíték van benne megdöbbentő elem; de fürkészszük ezt a mysteriumot, vajjon nem kisebb-e s nem sajtászerűbb-e, mint a minőnek látszik?

1. A szellem körében a hasonló és egy irányú érzelmek mindig agyvelő mozgásokhoz lévén kötve; elkerülhetetlen, hogy a szellemi fogamat összhangban ne legyen a mechanikai eredménynel. Avagy mi a mozdulatlansága pl. egy vértanúnak fájdalmai tetőpontján, hanemha a ráható ellenkező erőknek valódi egyenlete.

2. Bensőnkben a változások annál erősebbek, mentől nagyobb volt a megelőző feszültség és mentől erőteljesebb az izgalom, mely alól az erők felszabadultak. Élő példa erre a várakozás lelkiállapota. Ha valamely várakozásban csalatkozunk, pl. nagyszerű dolgot várunk és gyarlóan üt ki: a bámulás érzése helyett gúnykaczajra, méltatlankodásra fakadunk. Ennek a tűneménynek megvan a maga fizikai mása: már az agyvelőben vannak feszült idegerők, melyek ha egy módon nem nyilvánulhatnak, nyilvánulhatnak másként. Pl. midőn sirásra voltunk elkészülve, kitörhet belőlünk a nevetés; de a végső ideghatás mindig arányban lesz a megelőző idegfeszültséggel és izgalommal, mely az egyensúlyt megbillentette. Egy erős izgalom hatására valaki pl. azért nevet, hogy ne kelljen sirnia: mozgolódik,

jár-kél, lábaival tapiskál, szive dobog, arca kigyúl stb. Ez a tünetny a különféle mozgások közlekedése. Ily esetben az öntudat állapota hasonlít egy erkölcsi viharhoz, melyben minden hatás az erély egyensúlyához van kötve.

3. Vannak lelki tünetnyek, midőn a hatás és ellenhatás egyenlőnek látszik. Tudjuk, hogy ha két egyenlő erővel ellökött golyó összetalálkozik, mozdulatlanul megállanak. A feltartóztatott mozgás ily esetben átváltozik hővé. Ha ekként találkoznék össze két csillag: porrá zúzódhatnék mind a kettő. Mantegazza e tünetnyhez hasonlítja a heves szerelemnek szenvedélyes gyűlöletté vagy megvetéssé alakulását. Nincs erősebb ok a gyűlöletre — ugymond La Bruyère — mint az azt megelőző mély szeretet. Természetesen őrizkednünk kell a szerelmet és gyűlöletet összeütköző két golyónak képzelnünk, mert a szellemi tünetnyekben az okoknak oly tömege van működésben, hogy a mathematikai pontosságot beléjük be nem vihetni; de annyi mégis bizonyos, hogy ha a legegyszerűbb tünetnyeket tekintjük: a hatás és ellenhatás egyenlősége testileg és lelkileg is nyilvánvaló.

4. Egy élettani természetű ok az érzelmeket, gondolatokat okvetlenül örökös mozgásba hozza. Míg bizonyos idegcsomók arra valók, hogy egyik vagy másik érzelmünkkel vagy képzetünkkel együtt rezegjenek, addig a többiek aránylag nyugvásban vannak: amazok elhasználódnak, ez utóbbiak az elhasználódásra készen állanak. Az agyvelő állhatatlan egyensúlyánál fogva, ha az izgalom egy ponton meggyűlt, más pontra tér át és abban talál — mintegy — enyhületet. Innen ered az érzelmek (emotiók) és velök váltakozó gondolatok örökös hullámozása, mozgása, és ez megfelel az agyvelő sejtek állhatatlansága okozta örökös mozgásnak, az erő kifejtése szerette szakadatlan elhasználódásának, — s végre — az erély szakadatlan átmenetének egyik vidékről a másikra.

5. A szellemi mozgalom az actio kimélés törvényének is alá van vetve. Tudjuk, hogy egy akadály ellen való visszahatásra szükséges bizonyos erélykifejtés; de erre a vágyra, vagy mozgató erőfeszítésre a lehető legkevesebb élő erő kell. Goethe és Geoffroy-Saint-Hilaire ebből a tényből vonták le az erőkimélés törvényét. A természetben minden erő a legcsekélyebb veszteséggel igyekszik fogatos lenni és e részben úgy látszik, hogy lényegében a természet takarékos.

Allíts egy mozdonyt egy közegbe, s majd meglátod, hogy azt a vonalat fogja követni, mely leginkább megközelíti fő irányát. Hasonlóan megtaláljuk ezt a törvényt a biológia körében, midőn az állatfajok a lehető legcsekélyebb változással igyekeznek alkalmazkodni a földtani és égalji új viszonyokhoz. Az állat karma úszóhárttyává változik a vízben, szárnynyá a levegőben, még pedig alapidomainak lehető legcsekélyebb elhagyásával.

6. E törvényből foly egy másik, mely physikai mozgásban s egyszersmind lelki működésben nyilvánul: ez a *rhythmus* törvénye. Tudjuk, hogy a mozgásnak elemi forrása a hullámozás. Az új-kori tudomány megengedi (Tyndall és Spencer), hogy minden külső mozgás rhythmusos, azaz hullámozó, és nincs is oly mozgás, mely mindig egyenes. Ez onnan van, hogy nem lévén üresség, a mozgás mindig ellenálló közegen hatol át. Innen, hogy ha a fény egy közbelső anyagon áthatol, kénytelen — úgyszólván — egy lépést hátrálni, hogy két lépést hatolhasson előre. Egy csillag sugara hullámozóan hatol a végtelenségen át, míg elvégre érinti szemünket és a mint az előre-menő fényes hullám találkozik a hátráló hullámmal, egy pillanatnyira beáll a kölcsönös egyensúly, mely szemünkben a sötétségben jelentkezik. Izmaink szintén rhythmusosokká lenni törekszenek: midőn gépiesen mozgatjuk lábunkat, úgy mozog ide-oda, mint egy inga. Szellemi működésünk is hosonló járásu. A fájdalomban most reagálunk, majd elernyedünk, a roham után szünetet tartunk; tehát szenvedésünknek vannak élénk és meggyengült pillanatai. Ezt mutatja a kesergő anya jajkiáltása; a balladák dallama, a görög tragédiák kara stb... Figyelmezéskor a működés több-kevesebb szabályszerűséggel inog, próbáld csak egyszerre két egymáshoz közel eső pontra szegezni tekintetedet, s meglásd, hogy tekinteted sohasem mozdulatlan teljesen, s hogy több-kevesebb hirtelenséggel egyik vagy másik pontra száll. Ha pedig egyszerre egymás mellett eső több pontot veszünk észre, egyikről a másikra oly hirtelen rhythmussal haladunk, hogy nem jut elég időnk külön-külön észrevételökre.

7. A szellemi erély a physikaival abban is megegyezik, hogy a mennyiségi viszonyok változását minőségi változás kíséri. Itt a psychologiai minőség jó tekintetbe, s nem az erkölcsi és socialis. Ez utóbbi minőség a lelki működés következményeihez fűződik. Az értelmi munka becse, ára nem az ő tényleges erősségé-

vel (intenzitás) jár, hanem következményeivel. Ha mennyiségi arányt keresünk, az csak az értelmi munka jelen erőssége és az elhasznált szén sulya közti arány lehet. Például Leibniz infinitesimalis calculusa fölfedezésének erkölcsi és társaséleti további következményeit, azt nem a Leibniz fejében történt tényleges mozgás mennyiségével mérhetni össze, hanem a fizikai, élettani és sociologiai változások és mozgások amaz osztályával, melyek a fölfedezés következtében az emberiségben és a földön végbementek.

Ha egy kömíves egy követ fölemel, pillanatnyilag a Leibnizéhoz hasonló erőt fejthet ki; de ha egyszer a követ elhelyezte, e munkának nem lesz az a számos, különféle és termékenyítő hatása, a mi a Leibnizének, t. i. az a hatása, mely meglátszik az újkori tudomány és ipar majdnem minden alkotásában. Hiszen ha telescopot, ha hidat, ha hajót készítenek: mindannyiszor a Leibniz fölfedezései következményeit fejtik tovább.

Egy gondolatnak igazsága anticipálja a mozgások végtelen mennyiségét, melyeknek előzetesen mintegy formuláját adja és a melyekkel összhangban áll. Hasonló becslés alá esik egy cselekedet érdeme.

A szeretetet halála példájával tanító Jézus érdemét mechanikailag is meg lehetne becsülni az agyvelőkben okozott ama nyomokból, melyeket cselekedete és beszéde maga után vont. Eme nyomok, a mint a különböző emberöltőknél agyvelőről-agyvelőre szálltak, mint a hogy a tenger hullámai egymás nyomában vannak: a keresztyén társadalmakban az erélynek és mozgásnak oly elosztódását eszközölték, mely végtelenül különbözik attól, mint a minő a keresztyénség nélkül valaha létrejöhetett volna. Egy nagy erkölcsi példa, mint mondani szokás, megkönnyíti az élet terhei elviselését mindazoknál, a kik a példával ismerősek, pedig minden erőfeszítésnek, s még az erkölcsinek is megvan a maga mása abban a szénmennyiségben, melyet az agy azalatt felhasznál. Ne kicsinyeljük a szentet, s ismerjük el, hogy Jézus halála a keresztfán az emberiségben több agyvelő, ideg és izombeli szén elérését okozta, mint a mennyi Jeruzsálem, sőt az egész Zsidóország teljes elégésére kellett volna.

IV.

Ily szempontokból kiindulva, egészen új világításban tűnik fel Herbart a maga rendszerével s annak gyöngességével. Herbart első

kísérlette meg leírni a szellem statikáját és mechanikáját és vitatta, hogy az eszmék (képzetek) erőkké lesznek, de csak ha kölcsönösen ellenkeznek egymással, mely ellenkezés lényege abban áll, hogy egyik megakadályozza a másikat, hogy helyét elfoglalja az öntudatban. Herbart tehát azt hiszi, s minden ok nélkül, hogy a képzetek (eszmék) csak a szembenállás állapotában lesznek erőkké s csak akkor kíséri őket mozgás, és nem akkor, midőn egymással összhangban vannak. Megengedi, hogy a nem tudatos képzetek sem vesznek el és tovább léteznek; de elfelejti, hogy ugyan azt a lappangó létet alkalmazhatni az öntudatra is, s mondhatni, hogy az öntudat megfogyatkozott, de nem semmisült meg. Herbart szerint az összes képzetek teljes szabadságra törekednek, mely szabadság lényege az értelmi világosság; holott a lelki állapotok igazi és lényeges mozgása mindenekelőtt nem a világosságra törekvésben áll, hanem az örömben és cselekvésben; az értelmi világosság csak egy eszköze a működésnek és a boldogságnak.

Továbbá Herbart, hogy föltevése alapját megvethesse, a lélek egyszerűségéből (Einfachheit) indul ki. Ámde ezt az egyszerűségi föltevést nem veheti kiinduláspontnak a psychologia. Aztán ha két képzet közt az antagonismus csak tartalmi minőségek alapján keletkezhetnék, ez az antagonismus csak is úgy szűnhetnék meg, ha a két képzet egyidejűleg üzennék ki az öntudat mezejéről, azaz kölcsönös megsemmisülésök által. De az elmélet eme két következménye ellenkezik azzal a ténnyel, hogy tudatos életünk minden pillanatában vannak ellenkező tartalmú képzetek, melyek nekünk egy időben jelentkeznek, s hogy csak bizonyos sajátyszerű és megszabott körülmények közt kerül összeütközésre a dolog az ellenkező képzetek közt. Tehát nem láthatok egyszerre egy narancsot sárgának is, zöldnek is, de egyszerre érezhetem azt cukrosnak és frissnek.

Emez elvi tévedések miatt Herbart nem foghatta jól fel a képzetek küzdelmét. Hiszen a képzeteknek nem csak erősségét (intensitét) kell tekinteni, hanem minőségét és tartalmát is. A kísérvágyakban és érzelmekben rejlik az igazi oka annak, hogy egyik vagy másik képzet uralkodik. A képzetek erejét ez elemek számbavétele nélkül kiszámítani teljes lehetetlen. Hiszen az eszének egyúttal a lehető működés és szenvedély jegyei s ebből ered vonzó vagy taszító hatásuk. E részben sohasem a képzeti minőség a döntő, hanem a vágyó és affectív minőség.

A képzet hasonlít ahhoz a formához, melyet egy láng vesz fel a ráfuvalló szél hatása következtében; ámde eredetileg nem az a forma hat, hanem egyfelől a láng, másfelől a szél. Csakhogy a képzet, mint öntudatos forma, új tényező lesz a működés problémájában, lehetővé teszi az akaratnak eredeti ellenműködését és iránya változtatását: egyszóval működő eszmévé lett azzal a feltétellel, hogy az eszme, mint teljesen kifejtett forma, érzést, emótiót és vágyat is rejt magában; csupán a tárgyról vett (képzet) oldaláról tekintve, tehát az alanytól elvonva, az eszme csak passzív forma activvá lesz annak az alanynak a részéről, melynek működését vagy ellenműködését (reactio) jelöli.

Végül Herbart az eszméket úgy tárgyalta, mint kicsiny külön: lényeket, melyeknek előzetesen megismerhetni belső absolut erejét s melyeknek egymásközi viszonyait mathematikai számítás alá vonhatni: 1) függetlenül a felfogó és akaró alanytól; és 2) függetlenül az élő agyvelő egységétől és működésétől. Csakhogy az eszmék nem lebegnek a levegőben, az ég és föld között: a működő agyvelő és a szellemi működés között. Aztán nem is maradnak ugyanazok, ha gondoljuk, vagy ha nem gondoljuk, úgy, mint a hogy a nyomdai jegyek megmaradnak az ő szekrényeikben. Herbart azt mondja az ő pszichológiájáról, hogy a szellemet képzet sorozatokkal úgy alkotja, mint a hogy a physiologia a testet idegszálakból (fibres) szerkeszti; minélfogva Wundt megjegyzése szerint, — teljes lehetetlen az élettani tünetnyeket az idegszálak izgékonyaságából megfejteni. E szálakat nagy központi alakulatok kormányozzák, mely nagy szervek cohaesiója okvetetlenül szükséges. Szintugy a lelki világban az „észrevétel“ (apperceptio) egyesíti a képzeteket, megadja nekik az erőt, s tartja fenn, vagy akasztja meg őket. Ámde Wundt is elfelejtkezik a vágyakról és az akaratról, melyeknek hatása kiterjed az öntudat összes állapotaira; minélfogva lehetetlen mathematikai pontossággal kiszámítani az eszmék és öntudati állapotok erőt függetlenül az érzéki actiótól s az érzelmi vagy akaratú reactiótól. Herbart hasonlít ahhoz, a ki az árapály idején akarná a tenger mindenik hullámának erejét kiszámítani csupán az előző és rákövetkező hullám összeütközési viszonyaiból, nem véve tekintetbe azt az általános hatást, mely minden hullámra és minden csöpp vízre kiterjedvén, a tenger egész tömegét a hold felé emelé.

Ezekből következik, hogy Herbart szerint belső életünk a szét-hulló képzetek középette feldarabolódik s a lét a helyett, hogy folytonos lenne, dirib-darabbá válik. Ha az eszmék vagy képzetek mind különvált (distinct) tényezői volnának lelki életünknek, akkor mindeniknek tisztán meg kellene maradni minden combinatióban, mint a hogy egy számmivelet tényezői tiszták és ugyanazok maradnak a sokszorozás és osztás minden lehető műveleteiben. Továbbá lenne, Platóval szólva, tiszta képzetünk a pirosról, a kékről stb. és kellene egy harmadik entitas, mely két tiszta eszmének vagy érzésnek ezt a viszonyát észrevegye. És ez az entitas az ily visszonyokat alkotni bíró értelem (intellectus) lenne.

Végre az is nevezetes ellenvetés, hogy a tiszta és egyszerű érzéklés magában véve szintugy symbolum, mint az atom. Soha sincs egyetlen lelki állapotunk, mely merőben egyszerű volna mindenkor. Mi legalább három dolgot teszünk egyszerre: érzünk, cselekszünk és örvendünk vagy szenvedünk. Tehát lehetetlen úgy tárgyalni a képzeteket, mint érző atomokat, melyek combinatióikban felbonthatatlanok és megmásíthatlanok.

V.

A működő-eszme a vágyó folyamatnak vagy reflex műveletnek a rövidített formulája. Ezt illusztrálja az állati ösztön és az emberi genius természete is.

Az ösztön sem egyéb, mint működő-eszme, azaz oly irányzó eszme, mely virtualiter előre lévén formálva, a szervi alakulatban nyilvánvaló (actualis) módon működő lesz az érzések, gerjedelmek és vágyak működése következtében. Ennélfogva az állat nem születik az ő ösztönszerű művének (pl. madár a fészeknek, méh a méhkasnak, hangya a hangyabolynak) képzetével, hanem valószínűen az a képzet az állat képzeletében ahoz képest bontakozik ki, a mint azt külsőleg megvalósítja; és éppen e valósítás következtében: a képzet nincs, hanem lesz. Midőn a méh megkezd a sejtet, nem sokat tud róla, hogy mit tesz; ha egyszer túl van a kezdetén, annak az érzetére, hogy hiányzik még valami és a megkezdett rész láttára fölébred benne annak a képe, a minek majd következnie kell. A képzet lassanként testet ölt, a szerint, a mint esirája fejlődik; nő, mind határozottabbá lesz és a hatszögű sejt, az elélhaladás fokozatához ké-

pest mind szabatosabb mintává lesz az állat képzeletében. Csinálás közben jó rá, hogy mit akar csinálni. Ez a társítás szakasztott mása a művészi ihletségnek. Csakhogy az állatnál az érzési és mozgási örökölt bentermettsége (dispositiók) változatlan társításaikkal szintén hasonló módon determinált képtársításokat hoznak létre: mint a hogy egy költő-család tenne, ha a tagok mindnyájan ugyanegy sonnetet készítenének. Az embernél szabad az ihlet; tehát belső kaleidoscopja sokkal számosabb combinatiókra és mozgó képzetekre alkalmas, holt az állat már idegszerkezeti megkötöttségénél fogva egy eszméhez van szögezve. Ez a rögzött eszme (fixa idea) elsőben mintegy megnyújtása a szerveknek. Az állat szintoly bevégzett alaku munkát hoz létre, mint a minő bevégzett alaku az utódja (fiókája); értelmi termékenységé szintoly rabszolga, mint testi termékenysége, annyival inkább, mert ez előbbi ez utóbbi szolgálatában áll, pl. a fészeképités alkalmával. Egyszóval az ösztön egy változatlan típusu működő-eszme példája; ellenben az emberi ihlet a változó típusu működő-eszme példája.

Általában az eszme úgy jelenik meg mindenütt, mint az öntudat változó állapotainak feltétele; s midőn a mozgás mechanikai okait elészámoltuk, azzal nem merítettük ki a mozgás fogalmát, mert ott vannak a lelki működések, és az eszmék, mint a működéseknek s egyszersmind azoknak a változásoknak a képviselői, melyeknél fogva azok a belső mozgások külsőleg nyilvánulnak. Ezek, mondhatni, közbenjárók a mozgás világa és az erkölcsi világ között. Teljességgel nem tétlenek, hanem a cselekvés tudatos formái. Az élő lény mozgás, érzés és cselekvés által jut a gondolkodásra, mint a hogy a test mozgás által fejt ki hőséget. A gondolat a lelki erély kijelentése s nem a lelki tehetetlenségé. Az egészen más, mint puszta világosság, inkább azt kell mondanunk, hogy az eszmék oly világító és erőközpontok, mint a csillagok, az asztronómiai rendszerek, melyekben az erő világító s egyszersmind mozgató, működve sugárzó és sugározva működő, mely — mint olyan — mindent magához vonni törekszik. És a világ utoljára is oda vonzódik, a hol a legtöbb erély a legnagyobb fényvel párosulva gyült össze.